

МАТЕРІАЛИ УЧАСНИКІВ ОНЛАЙН-КОНФЕРЕНЦІЇ

Бакуліна Наталія,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання мов національних меншин
та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
e-mail: natusya29@ukr.net

СЛОВА-СИМВОЛИ ЯК ДУХОВНИЙ КОД ЕТНОКУЛЬТУРИ : ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ЗІСТАВЛЕННЯ

Ключові слова: культурно-мовна компетенція, слова-символи.

На сучасному етапі оновлення змісту освіти одним із провідних завдань є формування культурної ідентичності особистості в полікультурному та багатомовному українському соціумі. Про це наголошується в Концептуальних засадах реформування середньої школи «НУШ» (2016), Законі України «Про освіту», п. 1 статті 12 (2017; зі змінами 2018–2020), Державному стандарті початкової освіти (2018), Проекті Державного стандарту базової середньої освіти (2020).

Тому нині вкрай актуальним є формування та розвиток **культурно-мовної компетенції**, яка передбачає «здатність носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організовувати свою комунікативну поведінку та текстопородження згідно з цими культурними знаннями <...> адже комунікативна діяльність забезпечується не лише знаннями про мову й у мові, а й культурно опосередкованими паравербальними й поведінковими параметрами» [5, с. 286–287].

Одним із шляхів формування цієї компетенції є робота зі словом, але не тільки як із центральною функціонально-структурною одиницею мови, а й як символом національної культури, «який має усталені обумовлені етнічною культурою асоціативні зв'язки з поняттям про певний культурний предмет <...> і має вирішальне значення для створення неповторної мовної картини світу певної національної лінгвокультурної спільноти» [1, с. 153–154].

Саме **слова-символи** поряд із культурними й етнічними стереотипами, прецедентними феноменами й етнічними міфами є одиницями організації етнокультурної компетенції взагалі та культурно-мовної зокрема. У культурно-

мовній компетенції символи зафіксовані у *квазісимволах* – мовних знаках символів [3, с. 98]. На думку Ю. Лотмана, символ ніколи не належить до одного синхронічного зрізу культури – він завжди пронизує його по вертикалі, виходячи з минулого та йдучи в майбутнє [2]. О. Потебня вбачав у механізмі формування символу три типи логічних відношень: порівняння, протиставлення й каузальне [4].

За твердженням О. Селіванової, «символ є стабільною функціональною категорією культури, виконує потужну регуляторну й інтегративну функцію в культурі <...> є не просто конвенційним у лінгвокультурній спільноті, а канонізованим, його семіотична природа значно складніша, він згортає різні концептуальні сфери на підставі глибинних асоціацій, є культуромістким» [6, с. 646].

Будучи естетично канонізованою й культурно значущою концептуальною структурою понятійної сфери, слова-символи є не лише ціннісними категоріями для тієї чи іншої лінгвоспільноти, а й часто виступають як універсальні духовні коди для багатьох етнокультур. Такими символами є, наприклад, світове дерево, вода, вогонь, зоря, ворота, міст, рослинний і тваринний світ, зокрема, пташка, яйце, риба, тощо. Кожен із них потребує окремого аналізу. Наразі зупинимось на найуніверсальнішому символі – світовому дереві.

Символ світове дерево є спільним для традиційної символіки українців, євреїв, болгар, поляків, литовців і багатьох інших. Воно уособлює в собі єдність усього світу. Це модель Всесвіту, де для кожної істоти, предмета чи явища є своє місце. Це також посередник між світами – своєрідна дорога, міст, яким можна перейти до світу богів або в потойбіччя. Про дерево життя створено безліч легенд, казок, цей символ є найпоширенішим в орнаментиці багатьох народів.

Найдавніші українські колядки донесли до нас стародавні уявлення про те, як із хаотичного первісного океану з'явився світ. Тоді «не було ще ні неба, ні землі, а було тільки синє море». На тім морі стояло дерево (явір чи сосна). На дереві три птахи радили раду: як снувати світ? Один птах упірнув у море – виніс золотий камінь. Другий пірнув – виніс срібний камінь. Третій – мідний камінь. Із золотого постало сонце, зі срібного – місяць, із мідного – зорі.

Світове дерево розташоване в центрі світу і є ніби віссю світобудови. Образ світового дерева одночасно є розгалуженою системою протиставлень: день – ніч, літо – зима, життя – смерть, праве – ліве, прямиє – криве, верх – низ, вогонь – вода, чоловік – жінка, парне – непарне.

В образі дерева поєдналися уявлення про час, простір, життя та смерть.

На горизонтальній площині світове дерево та простір довкола нього діляться на чотири частини, виражаючи уявлення про час (ранок, день, вечір, ніч; весна, літо, осінь, зима) та простір (схід, південь, захід, північ). На вершечку дерева днює сонце, саме його «рух» зумовив «поділ» простору довкола нього начетверо.

По вертикалі дерево ділиться на три частини: нижню – коріння (підземний світ), середню – стовбур (земний світ) і верхню – крону (небесний світ). До кожної з цих частин прив'язані певні істоти. Внизу, побіля коріння, мешкають змії, жаби, риби, водоплавні птахи і тварини, бо низ дерева символізує не лише підземний світ, а й воду. У середній частині, на землі, розташовуються великі тварини: тури, олені, коні, ведмеді, вовки. Це також світ людей. У верховітті світового дерева селяться птахи і бджоли, тут же розташовуються небесні світила. Таким же чином дерево символізує триєдність минулого, теперішнього і майбутнього, мертвих, живих і ненароджених.

Символ світового дерева пов'язується з числами: 2, 3, 4, 7, 12. Так, *два* – найперший поділ, протиставлення у двоїстому світі – парне – непарне, день – ніч, добро – зло, чоловік – жінка, дві скрижалі заповіту тощо. *Три* – символ божественної сутності, вишнього світу: три патріарха у єврейській традиції – Авраам, Іцхак (Ісаак) та Яків; свята Трійця у християнстві; Тримурті – Брахма, Шіва, Вішну в індуїстській міфології; три богині долі Мойри у грецькій міфології; троякий поділ часу (минуле, теперішнє, майбутнє); три здатності душі (пам'ять, думка, любов). Врешті, тридев'яте царство в казках. *Чотири* – число матеріальних стихій, сторін світу, символ земного, людської природи. По чотирьох боках дерева розташовані по чотири воріт, дерева, стовпа, божества, моря, птаха, фази руху сонця, вітри, сторони світу, пори року, стіни житла, групи крові, темпераменти. У єврейській традиції ця цифра символізує чотири праматері єврейського народу – Сару, Ривку (Ревекку), Лею (Лію) та Рахель (Рахіль). *П'ять* – символізує кількість книг Тори в юдеїв або П'ятикнижжя у християн. *Шість* – розділів Мішни (зібрання Усного закону юдеїв, яка включає Мідраш, Галаху, Агаду та найдавніші розділи Талмуду). Число *сім* пов'язуються одне з одним і ніби стають єдиним цілим світ земний і небесний, світ людський і світ зоряний, сім днів тижня. *Вісім* днів до обрізання у юдейській традиції, *дев'ять* лун до родів (місяців), *десять* заповідей, *одинадцять* зірок у сні Йосипа. *Дванадцять* – число, шановане в казках і переказах, у народній медицині, кількість місяців у багатьох сонячних календарях, знаків зодіаку, колін Ізраїлю в юдеїв, в індійських «Ведах» мовиться: «Рік – колісниця рити (світоладу) з дванадцятьма спицями» тощо.

У міфологічних уявленнях світ членувався на три плани: людина (мікрокосм), суспільство та всесвіт (макрокосм). Або ж літописні яв, нав і прав – світи сучасний, потойбічний та ідеальний-небесний. Причому всі явища природи, події в суспільстві та переживання окремих людей відбувалися однаково як у кожному з цих трьох планів, так і в них усіх одночасно та взаємопов'язано, як у єдиному організмі. А дерево є посередником між цими світами або розміщує ці світи на собі. За його допомогою можна переходити з одного світу в інший (у світ предків, на небесний світ). Так, у казках трапляється мотив «дерева до неба», вилізши на яке, герой отримує чарівні подарунки. З уявленням дерева-посередника між світами пов'язаний і звичай саджати дерева чи кущі на могилах.

Символ світового дерева – це й образ втіленої родючості, жінки. У зображеннях (на вишивках, килимах) образ жінки пов'язується зі знаком дерева. Дерево життя – це й дерево роду. Найпростішим позначенням дерева-сім'ї є, можливо, стовбурець із трьома гілочками – батько, мати та дитя, зображені на обрядових, побутових та інших предметах матеріальної культурної спадщини різних народів.

Проілюстровані зіставлення стосуються лише одного зі слів-символів, які можна застосовувати в навчанні мов і літератур – державної, національних меншин, іноземних, а також інших освітніх курсів. Проте перспективу дослідження вбачаємо в науково-методичному осмисленні та розробленні проблеми формування культурно-мовної компетенції, доборі змісту та технологій освіти, створення сучасного контенту для більш глибокого розуміння власної культурної ідентичності та виховання відкритого та поважного ставлення до розмаїття культурного вираження інших.

Література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Лотман Ю. М. Семиосфера. Санкт-Петербург : Искусство-СПБ, 2010. 704 с.
3. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Минск : ТетраСистемс, 2004. 266 с.
4. Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре. Москва : Лабиринт, 2000. 184 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.

Біла Олена Олександрівна,
*доктор педагогічних наук, професор кафедри
загальної педагогіки, дошкільної, початкової та спеціальної
освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету,*

Курпек Валентина Михайлівна,
*студентка магістратури педагогічного факультету
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

ЗАСТОСУВАННЯ ДИДАКТИЧНОГО РЕСУРСУ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ В ПРОЄКТНІЙ ДЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ключові слова: декоративно-ужиткове мистецтво, молодший школяр, художньо-творчий проєкт.